

Պ Ա Տ Մ Ա - Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

Հ. Ճ. ՍԻՐՈՒՆԻ

ԳԱՐԵԳԻՆ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԽԱԶԱՏՈՒՐՅԱՆ*

Գ. ՆԱՐԵԿ ԵՎ ԻՐ ԹԱՐԳՄԱՆԻՋՆԵՐԸ

1. ՀԱՆՈՒՆ ՀՈԳԵԿԱՆ ՊԱՏՎԱՍՏԻ

Հայ ժողովուրդի ստեղծագործ ձիգերուն ուշագրավ մեկ երեսն է իր ձգտումը՝ հաղորդակից դառնալու օտար մտքին։

Հազվադեպ են այն ժողովուրդները, որոնք կրցած են յուրացնել դուրսին եկած ավիշը՝ առանց խաթարելու իրենց սեփական հոգին, ինչպես կրցած է ընել հայ ժողովուրդը իր բովանդակ կյանքին մեջ։

Իդուր չէ, որ Թարգմանչաց դար կոչեցին երկունքի, ճիգի, ստեղծագործության այն մեծ դարը, որ հայ գրականությանը օժտեց անկորնչելի գոհարներով։ Թարգմանությանց դար մըն էր ան, ուր օտար միտքը կուգար հայ մտքին մեջ պարպվիլ, ձուլվիլ անոր մեջ, ու անոր հետ նույնանալ։

Առաջինը երբեմն իրավունք ունին։ «Traduttore traditore» կրսե իտալական առածը։ Արդարեւ, «Ույ կթարգմանե՝ կդավաճանե»։

Վերածվելով օտար լեզվի մը, որքա՛ն կկորսնցնեն իրենց հմայքեն, մանավանդ արվեստի երկերը։

Թարգմանիչներ կան, որոնք կգռհակացնեն, կայլանդակեն, կխեղաթյուրեն իրենց թարգմանածը։ Երբեմն չեն կրնար թափանցել

անոնք հեղինակին իսկական մտածումներուն, երբեմն ալ անզոր կմնան զանոնք արտահայտելու իրենց լեզվովը։ Քիչերը միայն կհաջողին հարազատ մնալ։

Եվ այնուամենայնիվ դյուրին բան էր Ոսկեդարու մեր վարպետներուն համար զմայլելի թարգմանություն մը հայերենի վերածել օտար հրաշակերտները։ Գրաբարը արդեն շքեղ լեզու մըն էր, բյուրեղացած ու գեղեցկացած։ Ան ընդունակ էր օտար միտքը արտահայտելու լրիվ։

Այդ պայմաններուն մեջ հրաշք մը չէր, երբ ստեղծվեցավ Թարգմանությանց թագուհին։

Հետագա դարերուն ալ գրաբարը ծառայեց օտար միտքը հայերենի վերածելու։ Ծիշտ է, բնագիրներ եղան, զորս դեռ լրիվ արտահայտելու ընդունակ չէին հայ լեզվի բառերը, և թարգմանիչները, շվարած, մոլորեցան հաճախ, երբ կփորձեին հարազատ թարգման ըլլալ բնագրին։ Հունարան դպրոցը, ուրիշ բան չէ մեր մատենագրության մեջ, բայց եթե տկարություն մեր թարգմանիչներուն, որոնք նախընտրեցին հայ լեզուն աղճատել, քան բնագիրը։

Բայց երբ իր գահույթեն վար առին գրաբարը, ավելի ևս շվարեցան մեր թարգմանիչները։ Ծիշտ է, որ ռամկորենի տիրապե-

* Շարունակված «էջմիածին» ամսագրի 1960 թվականի № № Թ-ից, Ժ-ից, ԺԱ-ԺԲ-ից և 1961 թվականի № № Բ-ից և Գ-ից։

Պրոֆ. Մկրյան իրավացի էր, երբ դիտել կուտար. «Փորձածվող շափերի բազմազանությունը և հաճախակի փոփոխությունը նարեկում, իհարկե, բանաստեղծի քմահաճության կամ ձևապաշտական հակումների արդյունք չեն. ոչ ոք մեր միջնադարի գրականության պատմության մեջ նարեկացու շափ ձևի գեղեցկության զգացողություն և բմբռնողություն հանդես չի բերել, հետևաբար, գուցե և ոչ ոք նրա շափ գերծ չի ձևապաշտական գայթակղություններից: Ուսանավորի շափի գեղեցկության բմբռնումը նարեկում գուցակցված է բովանդակության հետ. նարեկացու համար միշտ այն շափն է նախընտրելի, որի կիրառությունը չի ճնշվում, այլ ազատ արտահայտություն է գտնում բովանդակությունը: Նա ոչ մի դեպքում չի գոհարերում բովանդակությունը, չի կաշկանդում իրեն առանձին շափական շրջանակներով: Այլ կերպ նարեկը գեղարվեստական տեսակետից շափազանց կտուժեր, որովհետև այն մեծ և ուժեղ գրաման, որ ապրում է բանաստեղծը, այն անընդհատ փոփոխությունների ենթակա հոգին երբեք չէին կարող միապաղպղ ուրիշական-երաժշտական արտահայտություն ստանալ⁴⁸»:

Կշռույթները չեն միայն, որ ներգաշնակություն կուտան նարեկին: Ողբերգության ամբողջ մատյանը շափածո երկի մը տպավորությունը կթողու:

Մանուկ Աբեղյան փորձեց ապացուցանել արդարև, որ շափածո է նարեկը, թեև ձևագիրներում մեջ հատվածները չեն ներկայանար տողատված ձևով: Այնուամենայնիվ թարգմանիչը պետք է գիտակցի, թե գործունի տաղաչափյալ հատվածներում հետ, և ըստ այնմ բազմապատկել իր ճիգը:

Նմանաձայնությունը (onomatopée), ինչպես նարեկացիի տաղերուն, նույնպես նարեկի դանազան հատվածներուն մեջ, նվազ դժվարության չի մատնի թարգմանիչը, եթե ան կուզե պահպանել, զայն իր թարգմանության մեջ ալ: Նարեկացին գրած է.

«... հալին մեղք, հալածին դեք
խղին կապանք, խորտակին շղթայք
տեղի տան տխրութիւնք
մեկնի մէզն, մերժի մառախուղն
զնայ գիշերն
տարագրի տագնապն
չբանան շարիքն
հալածին յուսահատութիւնքն...»:

Փորձեցեք, եթե կրնաք, աշխարհաբարի մեջ ալ պահպանել նմանաձայնությունը այս տողերուն մեջ:

Առեղծվածներով (énigme) շփոթության մատնել իրենց ընթերցողները՝ հինիւրուն մեկ

քմայքն էր: Այդ քմայքը ունեցած է և Նարեկացին: Իր նարեկին մեջ տեղ մը կրսն ան. «Քանզի իննուց յըսնից և թուոց երից և չորեակ տասանց ի վաղորդայնէ տունջեան առ մուտս արեւուն անդուտս առ նմին յաւտ կարկառմամբ»: Այս առեղծվածին լուծման շուրջ համաձայն չեն ցարդ մեր բնասերները: Ըստ Ավետիքյանի, օրինակ, «իննուց յըսնից» կնշանակե 9×50=450, «չորեակ տասանց»՝ 4×10=40, գումարը 490, որ իր կարգին արտադրյալն է 70×7-ի, որով նարեկացին կակնարկե Քրիստոսի այն պատվերին, թե ընկերոջը պետք է ներել 70×7 անգամ: Այս կերպով կմեկնեն Գարեգին Տրապիզոնցին ալ, հատվածը թարգմանելով սապես. «Ինն անգամ յիսուն և չորս անգամ տասն հեղ բարիք գործենք»⁴⁹: Թորգոմ եպիսկոպոս Գուշակյան հատվածը սապես կթարգմանե. «Եթե հիսնիցս ինը և չորիցս տասն անգամ... իրարու ներելը գերիվեր է⁵⁰»: Մինչ Ստեփան Մալխասյան կառաջարկե հետևյալ լուծումը. «Ինն յիսուն = 450 + թիւք երեք = 3 + չորեակ տասունք = 40, ընդամենը 493, գումար, որ վերածվում է հետևյալ թուրին — 400, 70, 20 և 3, որոնք նպատակահարմար շարքով դասավորելով և տառերով արտահայտելով (70=Շ, 20=Ի, 400=Ն, 3=Գ) կստանանք հինգ բառը: Առեղծվածը այս ձևով լուծելի հետո, Մալխասյան կենթադրե, թե նարեկացի տկնարկած է աղոթելու անհրաժեշտության «ի վաղորդայնի տունջեան առ մուտս արեւու» սահմանված աղոթքի հինգ ժամերուն, որոնք, ըստ ժամագրքի, հետևյալներն են. Առավոտու, Արեւագալի, Երրորդ, Վեցերորդ և Իններորդ, մինչդեռ աղոթքի մյուս չորս ժամերը (Գիշերային, Երեկոյան, Խաղաղական և Հանգստյան) դուրս կմնան ցերեկվան հիշյալ ժամերեն⁵¹:

Այլաբանություններով (allégorie), շրջաբանություններով (périphrase) և փոխաբերություններով (métaphore) ևս լեցուն է Նարեկացին, ինչ որ նույնպես դժվարությանց կմատնե թարգմանիչը:

Հայ բանասեր մը, օրինակ, բաղմամբիվ փոխաբերություններ կբաղե նարեկեն նարեկացին հոն աչքի փոխարեն կրսն «ճրագարան տեսութեանց», ականջի տեղ՝ «լսելիաց դրունք», գլխի մազի տեղ՝ «գլուխը ոս-

49 Գարեգին եպիսկոպոս Տրապիզոնի, «Նարեկ», էջ 140:

50 Թորգոմ եպիսկոպոս Գուշակյան, «Նարեկ», էջ 185:

51 Ստ. Մալխասյան, «Մի առեղծված նարեկի մեջ», Վիեննա, 1911:

48 Մ. Մկրյան, «Գրիգոր Նարեկացի», էջ 233:

տոց գազաթան», որտեղ տեղ՝ «հաստարան տարձրութեան շինուածոյ մարմնոյ», և այլն⁵², բարձրութեան շինուածոյ մարմնոյ՝ Արդարեւ, խոսքի ձեւերու հաճախ կհանդիպիս նարեկի մեջ. պետք է արթուն ըլլաս շարժելու համար:

Խորնաբաւարյալները, որոնցմով նույնպէս լի է նարեկը, չեն կրնար շարժեցնել պետքի է բացառիկ ուժ ու թարգմանիչները: Պետք է բացառիկ ուժ ու նենա հոգիդ, որպէսզի անոնց թափանցես. և անկէ զատ, պետք է վարժուած ըլլաս նարեկացիի հոգեկան հուզումներուն, կնճռոտ պարբերութեանց ետին ճշգրիտ մտածումը գտնելու համար:

Ոմանք կգտնեն նույնիսկ, թե այնքան ալ խրթնարանութիւն չկա նարեկի մեջ, որքան քեզ կթվի պահ մը. «Այն բանասերները, որոնք խոսել են Ողբերգութեան մատյանի լեզվի մասին, իբր թերութիւն մատնանշել են, որ այդ լեզուն շատ տեղ մուծ է և խըրթին: Բայց այս կարծիքը այնքան էլ ճիշտ չէ: Եթե մի կողմ թողնենք այն հնարավոր քերականական աղավաղումները, որ կարող էին, թեկուզ պատահաբար, առաջանալ արտագրողների ձեռքով, ապա նկատուած մթութիւնից հա խրթնարանութիւնից քիչ րան կմնա, ուսմենայն դեպս՝ անհամեմատ քիչ, քան դրանք գտնութիւն ունեն նրա ներքինը, մանավանդ տաղերի մասում»⁵³:

Հետո ինչո՞ւ մեղադրել, թե խրթին է նարեկացին իր ոճին մեջ, երբ խրթին է ինքը մատյանին հոգին: Քառսին մեջն են ճամբա գտնել, փարատել մշուշը, որ տարածված է առջևդ, ու հասնիլ խորքը մարդկային հոգւոյն՝ այդ է դերը անոնց, որ կփորձեն արվեստագետը վերլուծել:

Այդ դերն է վիճակված թարգմանիչին ալ: Մինչև որ չիջնես նարեկացիի՝ հոգվոյն խորը, զայն թարգմանել չես կրնար:

3. ՆԱՐԵԿ ՕՏԱՐ ԼԵՋՈՒՆԵՐՈՎ

Օտար աշխարհը շատ բան չի գիտեր նարեկացիին ու իր նարեկին մասին: Մեր դասականներուն մեծ մասը թարգմանված է օտար լեզուներու, ոմանք մեկն ավելի անդամներ, մինչ նարեկացին ցարդ անմատչելի մնացած է բոլորին: Ոչ ալ անոր մասին շատ բան գրված է:

Երվանդ Շահազիզ կպատմե, թե 1879-ին, երբ ուսանող էր Լազարյան ճեմարանի մեջ, Մկրտիչ էմին ուսանողի նոր էր թարգմաներ Հայ Եկեղեցւոյ շարականները: «Հանգամանքից օգտվելով, — կըսե Շահազիզ, — մենք էմինին խնդրեցինք թարգմանել նաև նա-

րեկը: Նա պատասխանեց, որ դրա համար ինքը արդեն շատ ծեր է. «Բայց և այնպէս, — ավելացրեց նա, — կփորձեմ»: Անցավ մի շաբաթ և նա բերեց ու կարդաց մեզ առաջին Բանի թարգմանութիւնը. —

«Ձայն հառաչանաց հնձութեան սրտի Ողբոց աղաղակի քեզ վերնծայեմ, տեսողդ գաղտնեաց»⁵⁴:

Այն ուսումնասիրութեան, զոր Չոպանյան 1895-ին լույս ընծայեց Mercure de France-ի մեջ նարեկացիին մասին՝ կցված էին քանի մը թարգմանութիւններ նարեկին:

Տեղյակ ենք, որ վաղցին Կաթողիկոս իր կարգին նարեկին քանի մը հատվածներ վերածած է ուսմաներենի, այն հանդիսութեան առթիւ, որ տեղի ունեցավ Բուքրեշի մեջ 1951-ին, երբ կլրանար մեծ վանականին ծննդյան հազարամյակը:

Ավելի մոտ օրերու պետք է զանք, հանդիպելու համար Ֆրանսացի բանաստեղծի մը՝ Լուկ Անդրե Մարսելի, որ նարեկը ըմբռնած և անկէ թարգմանած է բաղմամբով էջեր, որոնք քեզ կվերացնեն իրենց թարգմանութեան ինչպէս բնագրին մեջ⁵⁵:

Նարեկի Ֆրանսերեն թարգմանութիւնը ամենեն շքեղ ընծաներեն մեկն էր, զոր օտար բանաստեղծ մը կրնար ընել հայ մոլորութիւն:

4. ԱՇԽԱՐՀԱՅԱՐ ՆԱՐԵԿԸ

Ի՞նչ կարիք կար, պիտի ըսեք, նարեկը վերածելու աշխարհագրի: Հասկնալի՞ դարձնելու համար մեր ժողովուրդին: Զէ՞ որ տասը դար է զայն կկարդա մեր ժողովուրդը ու զայն կըմբռնե: Աղոթքի այնքան մատնաներուն մեջ ո՞րն է այնքան սիրելի եղեր իրեն, որքան նարեկը: Ո՞ր գիրքն է, զոր բարձին տակ կպահեն, երբոր քնանա, ուրկն աղոթք կկարդա հիվանդի մը սնարին, և զոր հետը կտանի իր պանդխտութեան մեջ:

Ու հետո, նարեկացին կարենալ թարգմանելու համար, պետք էր հաջողիլ զայն ըմբռնել, անով հափշտակվիլ, անոր բարձրանալ: Ամեն մեկ մահկանացուի տրված չէր թափանցել անոր, իմաստի խրթնութիւններուն համար նախ, որոնցմով լի է նարեկը, հետո, զարտուղի ձևերուն համար, որոնցմով ազուցված է անոր ոճը, և սանձարձակ բառերուն համար, որոնք քեզ կկենցնեն ու կշփոթեցնեն ամեն մեկ տողին:

54 Ե. Շահազիզ, «Համառոտ տեղեկութիւն հայոց շարականների մասին», «Էջմիածին», 1948, մարտ-ապրիլ, էջ 27:

55 Լուկ Անդրե Մարսել, «Գրիգոր Նարեկացի», Փարիզ, 1954, էջ 66 (Ֆրանսերեն):

52 Սո. Մալխասյանց, «Գրիգոր Նարեկացի», «Էջմիածին», 1947, մայիս-հունիս, էջ 34:

53 Պրոֆ. Մ. Մկրտչեան, «Գրիգոր Նարեկացի», էջ 240:

Եվ վերջապես պետք է շնորհակալ, որ Նա-
րեկացիին անմեկնելի է, և հետևաբար ան-
թարգմանելի: Զայն ըմբռնելու համար պետք
է հոգիդ անոր հուզումներուն բանաս, բա-
նեւուն հոգեղեն խմաստը մոռնաս պահ-
մը, ականջդ խցես ածականներու, վերադիր-
ներու քաղցր աղմուկին, լուսամուտ բանաս,
որպիսցի վանքին խորհրդավոր խավարը քիչ
մը մեղմանա, ու թափանցես հոն թաքնված
ղեղեցկութիւններուն: Արեւուն նայելու հա-
մար մարդ նախ աչքերուն բծածանքը պետք
է որ մաքրես, որովհետեւ, ինչպէս Եղիշիկ կը-
նէ, ան որ «ընդ ճառագայթս արեգական
հայիլ կամիցի, պարտի զպղտորութիւն ա-
շացն՝ զաղտն և զբիծն ի բաց պարզել, զի
մի՛ մթարքն՝ որ զբքօք շողայցեն, արգել
հայելոյ ի յստակութիւն լուսոյն լիցին»:

Այս պայմաններուն մեջ, հանդգնութիւն
էր Քասիմի փորձը Նարեկը աշխարհաբարի
թարգմանելու, այն պարզունակ աշխարհա-
բարով, որով ան «Մանգումն»-ի մեջ կշա-
րադրեր իր «Օրվան մտածումներ»-ը կամ
իր թերթն-վեպերը կհորինէր⁵⁶, թե՛ նախա-
ձեռնութիւնը գեղեցիկ էր ինքնին, ինչպէս որ
գեղեցիկ էր Երվանդ Տեր Անդրեասյանի ալ
փորձը, ճիշտ նույն օրերուն, շարականներին
փունջ մը աշխարհաբարի վերածելու:

Քսան և ավելի տարիներ մարդ այլևս
չկրցավ Նարեկին դպիլ: Քասիմի թարգմա-
նութիւնը վախցուցեր էր բոլորը: Ոչ ոք
չկրցավ այլևս հանդգնիլ աշխարհաբարի վե-
րածելու զայն, երբ մանավանդ դեռ նոր
սկսեր էր բյուրեղանալ այդ աշխարհաբա-
րը՝ թարգման կարենալ հանդիսանալու հա-
մար խորհրդավոր այդ գրքին:

Եվ ահա Արմաշը ունեցավ այդ հանդգնու-
թիւնը: Իր երկու նախկին սաներն էին,
Թորգոմ Գուշակյանն ու Գարեգին Տրապի-
զոնցին, որոնք, առանց նույնիսկ իրարմէ
լուր ունենալու, ձեռնարկեր էին Նարեկը վե-
րածել աշխարհաբարի և լույս կրնծայելին
միեւնույն տարին:

Թորգոմ իր թարգմանութիւնը ըրած էր
Կահիրեի մեջ 1924 հուլիսին նոյեմբեր,
բայց 1925-ին է, որ տպագրութեան հանձ-
նած էր զայն:

Գարեգին իր թարգմանութիւնը սկսած էր
Տրապիզոնի մեջ 1921 հոկտեմբերին, «Խրեկ
աղատ պահերու հոգեպարար աշխատանք»,
և լրացուցած էր 1922 նոյեմբերին, բայց

լույս ընծայած հազիվ չորս տարի հետո,
1926-ին:

Անշուշտ որ Նարեկի երկու թարգմանիչ-
ները ավելի բախտավոր պիտի ըլլային:
Նարեկը թարգմանելն առաջ կրցած էին Նա-
րեկացիին ըմբռնել ու իրենց աշխարհաբար
օժտել գրական շնորհով: Իրենց միտքը շար-
շարելու ճիգը պետք էր, և զայն ունեցան:

Գարեգին պատրիարք թարգմանութիւն
մը չէ որ կուտա մեզի: Ան մեզի կուտա
գրական երկ մը: Գրաբարն աշխարհաբա-
րի պարզ վերածում մը չէ անոր թարգմանու-
թիւնը, այլ ստեղծագործութիւն մը ինքնին:
Իր թարգմանութիւնը ձոնելու առթիւ իր
վարպետին՝ Դուրյանի, Գարեգին Տրապի-
զոնցի կգրէ. «Սրտի խորերեն Աստուծո հետ
խոսող անարատ ոգին ես փափագեցա և
փորձեցի պատկերացնել լեզվով մը՝ որ մեր
ժամանակինն ըլլա և որ, սակայն, չգոհե-
կացնէ և չեղծէ բոլորովին այդ ոգուն յուրա-
հատով ու անփոխարինելի տարազն ու գե-
ղեցկութիւնները: Հաջողեցա՞ւ. — չեմ գիտեր:
Գիտեմ միայն, թե Աստուծո հետ այս երկ-
նաբարբառ խոսակցութիւնը վերածելով
մարդոց հետ աշխարհաբար խոսակցութեան՝
կկատարեմ որդիական պարտականութիւն
մը Քեզ հանդեպ և հոգևորականի պարտու-
մը այն մարդկութեան հանդեպ՝ որ կուտառ-
պի և սակայն չի գիտեր աղոթել, որ կաղո-
թէ՛ բայց չի գիտեր վերանալ, որ կվերանա՛
բայց չի գիտեր աննյութականանալ ու ընկ-
լուղվիլ աստվածացնող էութեան մը լուսա-
ծին ծոցին մեջ»⁵⁷:

Հետո կրնն համեստութեամբ մը, զոր բո-
լորս պետք է ունենանք, երբ կփորձենք
ձգտիլ անհնարինին. «Ընթերցողը ականա-
տես պիտի ըլլա, այս հաջորդական վերլու-
ծում խորհրդածութիւններու ընթացքին, այն
բոլոր հրաշալի շարժապատկերներուն, ո-
րոնցմով Նարեկացու անստեղծուտ ոգին, ի
դեմս մարդկութեան տիեզերական ոգուն,
կցուցադրվի մեր աչքին առջև:

Աստվածախոսիկ շնորհը չունենալով՝ ու-
ղեցի մարդկութեան խոսիլ ու թարգմանել
աստվածախոս վարդապետին հոգեշունչ ու
սրտաբուխ ողբերգութիւնները:

Երանի՜ թե հաջողին լուսակրոն վանակա-
նին աստվածային խաղերուն տալ մարդկա-
յին համապատասխան հունչեր, այն տաք
շունչով՝ որով ան թրթռացուցեր է իր անդու-
զական քնարին ոսկեկարերը»⁵⁸:

⁵⁶ «Աշխարհաբար Նարեկ, Նարեկա վանքի վանա-
կաններին Ս. Գրիգոր վարդապետի աղոթագիրքը», գրա-
բար ընագիրեն թարգմանեց Միսաի Ա. Մ. Գալուկյան
(Քասիմ), Կ. Պոլիս, 1902:

⁵⁷ Գարեգին Եպիսկոպոս Տրապիզոնի, «Նարեկ, ող-
բերգութիւն Գրիգոր Նարեկացիի», Կ. Պոլիս, 1926,
էջ ԺԸ:

⁵⁸ Անդ, էջ ԺԹ:

Ըսենք այս առթիվ, որ Գարեգին Տրապի-
զունցին ունի նաև Նարեկի տաղաչափյալ վե-
րածումը աշխարհաբարի: Այդ աշխատանքը
անտիպ կմնա դեռ, ու անկե քանի մը
հատվածներ միայն լույս ընծայած է ան
որքան գիտենք: Այնպես որ լրիվ գաղափար
մը չունինք աշխատութեան ամբողջութեան
մասին: Բայց չենք կարծեր, որ ճիշդ, զոր
մարդ ստիպված է ընել տաղաչափած տա-
լու համար Նարեկը, կարենա հարազատ
մնալ բնագրին, այնպես ինչպես արձակի
վերածած ատեն:

Գարեգին պատրիարքին հետ ալ փորձեր
եղան Նարեկը աշխարհաբարի վերածելու⁵⁹:
Պատահմամբ հանդիպեցանք «Բաղմա-
վեպ»-ին մեջ նման փորձի մը: Հ. Մեսրոպ
Ճանաչյան, որ այդ փորձը կընէ, Մխիթար-
յանց այն հաղվադեպ բացառութիւններն
է, որոնք ձեռնի ևս մտահոգութեան ունին
իրենց գրութեանց մեջ. ան գրազետ մըն է,
ինչպես ցույց կուտան իր արձակ ու ոտանա-
վոր էջերը, զորս կըցած ենք տեսնել:

Գարեգին Տրապիզունցին կրնա հպարտ
ըլլալ, որ իր պարտքը հատուց:

5. ՓԱԿԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ

Ու հիմա, որ այս էջերը կ'սկսեն, ինքզին-
քը որքա՛ն երախտապարտ կզգա այս տողե-
րը գրողը Նարեկի թարգմանչին, որ իրեն
առիթը տվաւ վերապրելու հին օրերը: Ան
իր միտքը բերավ նախ իր այցը Արմաշ «տա-
սը նորընծաներու տարին» շափազանց փո-
քըր էր, որպեսզի կարենար հիշել այդ տասը
նորընծաները այն օրերու իրենց կերպարան-
քին մեջ, և այդ տասնին մեջ միտքը բերեր և
զայն. կհիշէ սակայն, իբրև թե այսօր ըլլար,
որոշութեամբ, զոր կապերը Արմաշ ուխտի
այդ օրը, ու ահավոր այն ժխտը ժամուն մեջ,
երբ Զարիսափանը կասահեկեր խորանին վրա՝
հազար ցավերու աղաղակներն, որոնք
կուղղվելին իրեն գիշերվան այդ մոռալ պա-
հուն, ամեն մեկը բժշկութիւն աղերսելով իր
ցավին համար:

Երախտապարտ է անոր, որ առիթը տվաւ
իրեն, որպեսզի պահ մը մանկանա հոգին,
միտքը գա նաև այն շեն քաղաքը, ուր աչքե-
րը բացած է, Ատափազարը, իր շենշող հայ
մարդգամով, որոնք երբեմն կային և հիմա
չկան, ու «Եկեցե՛ք»-ի իրիկունները, երբ

⁵⁹ Ինչպես հիշեցինք (տե՛ս ծանոթ. 12), չենք տե-
սեր Մկրտիչ Խոհանջանի տաղաչափալ նոր թարգմա-
նութիւնը արեւելահայ լեզվով, լույս տեսած Երևան,
1960 թվականին:

ատափազարցին եկեղեցի կվազեր «Որդի
Աստուծոյ»-ն շկորսնցնելու:

Ան իր միտքը բերավ և «Եկեցե՛ք»-ները,
զորս ատափազարցին իր տունն ալ կընէր
շաբաթ իրիկունները, երբ տնեցիներն ամեն
մեկը «Հաւատով խոստովանիմ»-են տուն մը
կըսէր փոխնիփոխ. ու հետո, վերացած տե-
սակ մը հափշտակութեան մեջ, Նարեկը կո-
գին մեկ բերան. «Որդի Աստուծոյ կենդա-
նոյ, օրհնեալ ամենայնի...»:

Ան հիշեցուց իրեն և այն մյուս «Եկե-
ցե՛ք»-ն...:

Շատ փոքր էի ես, գրեթե մանուկ. բայց
այնպե՛ս կհիշեմ այն քանի մը զարհուրելի
գիշերները, զորս մենք ապրեցանք...

Դեպքին տարին էր. սարսափը Կոստանդ-
նուպոլսն եկած էր դավառ. ու ամեն տուն
գիշերը դողով կանցներ: Խանութները շուտ
կողովելին, ու ամեն մարդ կաճապարեր տուն
հասնիլ մութը չկոխած:

Եվ ահա իրիկուն մը կտեսնեմ, որ ամեն
մարդ եկեղեցի կվազէ: Փսփսուքով իրարու
կըսեն, թե հսկում կա ժամը, թե Կոստանդ-
նուպոլսո մեջ ջարդ է պատահեր, և առաջ-
նորդեն լուր է եկեր, որ քանի մը գիշեր
«Եկեցե՛ք» ընեն ժամուն մեջ:

Մեծ ու պզտիկ եկեղեցի կվազեն: Մենք,
պզտիկներս ալ, մեծերուն հետ կսպրդինք
ներս: Ժամերգութիւնը սկսած է, բայց այն-
քան կամաց կաղոթեն, որ ոչինչ չես լսեր պահ
մը: Եվ ահա հանկարծ միահամուռ ողջ մը
կսկսի մոլեթին մեջ. ծունկի են բոլորը, և ամե-
նուն ձայնին մեջ կզգաս, որ զսպված հեկե-
կանք մը կա. «Ընկալ բաղցրութեամբ, Տէր
Աստուած հօր...»:

Ա՛հ, պիտի չմոռնամ ես այդ գիշերը, ոչ
սարսուռը, զոր կպտտցներ ողբը մութին
մեջ, ոչ ալ լուութիւնը, զոր ամեն մարդ հե-
տը տուն կտաներ գերագույն սփոփանքի մը
պես:

Տարիները անցան, և անոնց հետ հազար
փոթորիկ ու հազար աղետ. և անոնք շատ
բան խլեցին տարին մեզմե, մեր ունեցածն
ու մեր սորվածն: Բայց անոնք երբեք
չկրցան մոռցնել տալ հայ ժողովուրդին իր
Նարեկը: Ան իր բարձի գիրքը մնաց միշտ,
որովհետև հոն գրված են իր խոսքն ու հու-
զումները, իր ճիշն ու զայրույթը, հոգեկան
խաղաղութիւնն ու սփոփանքը:

Նարեկով հայ ժողովուրդը իր ցավը մոռ-
ցաւ, կրկին փարեցաւ կյանքին, ու հրաշք
սպասեց...

Հայ ժողովուրդը Նարեկով է, որ կրնա
հպարտ նայիլ դարերուն: